

D. Lőrincz József

Az erdélyi magyar politizálás kialakulása a 20. században

A mindmáig széles körben elfogadott nézet szerint, az erdélyi magyarság története Trianontól napjainkig egyetlen hosszú szenvedéstörténet. A nehezebb és viszonylag könnyebb időszakok váltakoztak ugyan, de a folyamat egyértelmű: demográfiai fogyás, gazdasági, kulturális, morális visszaesés. De ha a kisebbséget mint olyan entitást mutatjuk be, amely egy igencsak változó regionális vagy akár világpolitikai kontextusban próbálta megkeresni a helyét, alkalmazkodott és/vagy szembeszállt, amely rendelkezett és rendelkezik adottságokkal, forrásokkal, amelynek a vezetői nemcsak szenvedő alanyai voltak az eseményeknek, hanem voltak elképzeléseik és döntéseket is hoztak ezek megvalósítására, akkor a kisebbségi helyzet által előidézett „szükségyszerű”, elkerülhetetlen „romlás” folyamatszerű bemutatása nehezebb, vagy akár értelmetlen. Továbbá, az erdélyi magyarság huszadik századi történetében több radikális törésponttal találkozunk, amelyre más és más választ kellett kidolgozni. Mindez igencsak megnehezíti a hosszabb távú folyamatok észrevételét, vizsgálatát. És hogyan is lehetne ugyanabban a tágabb keretben tárgyalni a gazdasági rendszer, az oktatási rendszer, a szépirodalom, a politikai tevékenység alakulását Trianontól napjainkig? Mi köze lehet egymáshoz például Bethlen György, Teleki Béla, Domoikos Géza vagy a mai politikusok lehetőségeinek, döntéseinek? Egyáltalán van-e értelme ilyen hosszú időszakokban gondolkodni régiókról? Az erősen eltérő politikai, gazdasági helyzetek azt sugallhatják, hogy biztonságosabb, szakmailag is védhetőbb, ha a kutató rövidebb, a politika által meghatározott egységesebb korszakokra koncentrál: a két világháború közötti periódus, 1940–44, az államszocializmus vagy az 1989 utáni időszak (és ez az általános gyakorlat). Persze ezeken belül is elkülöníthetők különböző korszakok, de azok egy adott rendszerre vonatkoznak. Hosszú folyamatok vizsgálatával azonban, úgy tűnik, nem érdemes foglalkozni, hiszen ezek lehet nem is léteznek (hacsak nem akarunk a hegyek, folyók, erdők huszadik századi történelmével foglalkozni). És első látásra ez a megállapítás még

inkább érvényes a politikai események, eszmék történeti feldolgozására. Hiszen milyen egységes folyamatban lehetne tárgyalni az Erdélyi Fiatalokat, a katolikus hivatásrendiséget, a fasizmust, a náciizmust, a szocializmusról vallott eltérő felfogásokat, illetve az 1989 után megjelent különböző jelenértelmezéseket és jövőképeket?

Bárdi Nándor legújabb könyve¹ bebizonyítja, hogy a kétkedés kényelemből fakad, és egy ilyen vállalkozás, bár nehéz, lehetséges. Csak éppen hogy nem „szükségyszerű” folyamatokat kell vizsgálnunk, hanem körülményeket, problémákat, megoldásokat. Az eltérő korszakokban kialakult helyzetek, meghozott döntések pedig majdhogynem spontánul felajánlják, igénylik az egymással való összehasonlítást. Az adott korszakban felmerülő problémák, helyes és helytelen, jó és rossz döntések mintegy „természetesen” arra sarkallnak, hogy összevessük őket, hadd lássuk, mikor voltak könnyebbek/nehezebbek a körülmények, mikor volt egyszerűbb/nehezebb gyakorlatias, szakmailag megalapozott, erkölcsileg kifogástalan döntéseket hozni. És mikor nem volt sem könnyű, sem nehéz, hanem lehetetlen. Így egyrészt a mai kérdéseket, tetteket is tisztábban látjuk, illetve árnyaltabban ítéljük meg. Másrészt lehetőség nyílik annak a megvizsgálására, hogy kialakult-e az elmúlt száz évben az erdélyi magyar kisebbségi politizálásnak egyfajta kemény magja, amely társadalmi, gazdasági rendszerek, eszmék, vallott vagy mímelt értékek változása közepette is állandó. Mindez azonban nem lenne lehetséges, ha a szerző csak a szokványos kisebbségjogi megközelítésből indult volna ki, bemutatva a körül-belül száz év alatt ránk zúdult sérelmeket, harcokat, elveket, elszalasztott lehetőségeket stb.

1. A kötet rövid bemutatása

A szerző ugyanis a kötet céljait másképpen fogalmazta meg. Egyrészt elhatárolódásokkal: nem az erdélyi magyarok két világháború közötti történetét akarta megírni, hanem ezen kisebbségi társadalom működésének az elemeit akarta feltárni. Nem a kisebbségi problémákat és azok kezelésének a módozatait akarta bemutatni, hanem a közösségi önszerveződés működését. Másrészt egy olyan konkrét cél megfogalmazásával, amely egyúttal a kötet tézisének is tekinthető: a két világháború közötti időszakban, két nemzetépítő állam között az erdélyi magyar elit fokozatosan kialakította az önálló erdélyi politizálás gyakorlatát, és kitermelt egy ennek megfelelő politikai osztályt. A könyv sok esetben lokális helyzeteket, problémákat mutat

¹ Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013.

be, mindeddig ritkán vagy egyáltalán nem vizsgált területeket (pl. a támogatói rendszer a két világháború között), elhallgatott helyzeteket, döntéseket (pl. a csucsai paktum). Az anekdotikán túl azonban ezeknek az a szerepe, hogy a kis történetekből, akár részletesen leírt mindennapi eseményekből (pl. a székelyudvarhelyi impériumváltás) rávilágítson az eddigi kisebbségtörténeti elbeszélés kevésbé vagy soha nem tárgyalt oldalaira. Ami pedig a szakmai-erkölcsi hozzáállást illeti: a szerző nem dekonstruálni akar, nem a mai kutató „mindentudó” szempontjából, megkérdőjelezhetetlen erkölcsi magaslatából akarja bírálni az ötven, kilencven évvel ezelőtti döntéseket, illetve bagatellizálni vagy éppenséggel relativizálni a mögöttük álló elképzeléseket, morális készletéseket. Hanem rekonstruálni akar, azaz a lehető leg-részletesebben, legárnyaltabban bemutatni helyzeteket, és a döntéseket megalapozó morális, illetve gyakorlati indítékokat. (Erről lásd alább.)

A kötet három részre tagolódik.² Az első az erdélyi magyarság 1945-ig tartó történetének három nagy töréspontját mutatja be: az impériumváltást (lokális perspektívából, a székelyudvarhelyi események példáján), a húszas évek stratégiai útkereséseit, a román politikai életbe való integrálódás nehézségeit, illetve a második bécsi döntés utáni szemléletváltást. Ezen utolsó fordulat már csak azért is figyelemreméltó, mert a hatalmi pozíciók hirtelen felcserélődése odavezetett, hogy a kisebbségi létnek a húszas, harmincas években sok erőfeszítéssel kidolgozott emberjogi, morális („a kisebbségi lét ajándékai”) elemzéseit egyik napról a másikra okafogyottá váltak, a kisebbségi helyzet kényszer-idealizmusát felváltotta a hatalmpolitika önként vállalt realizmusa.

A második rész a kisebbségi lét egyes intézményes kereteit tárgyalja. Az előzőhöz hasonlóan itt is olyan elemek kerülnek bemutatásra, amelyeket mindeddig nem, vagy csak kevesen kutattak. Két nagy – mindeddig jóformán feltáratlan, és itt igen részletesen tárgyalt – témakörrel van szó: a magyar kormányzatok magyarságpolitikája,³ illetve az erdélyi magyarság kisebbségpolitikai stratégiái. Az első bemutatja az akkori magyarságpolitika céljait

---

2 A kötet szerkezete átfogó: nem kifejezetten, de szabad szemmel is látható módon mondhatni az erdélyi magyar kisebbség történetének, társadalmi-politikai problémáinak minden fontosabb fejezetét tárgyalni akarja. A hangsúly azonban a korábban nem kutatott, tárgyalt témákra esik; ott viszont, ahol már rendelkezünk bőséges, részletes kutatásokkal, a kötet csak a kutatási eredmények hosszabb-rövidebb összefoglalásával szolgál. A recenziót ez nem zavarta.

3 A szerző különbséget tesz a *magyarságpolitika* (Magyarország és az utódállamok magyar kisebbséggel kapcsolatos politikája), a *kisebbségpolitika* (a magyar kisebbségi elitek politizálása), illetve a *nemzetiségpolitika* (az utódállamok kisebbségpolitikája) között.

(pozícióőrzés, a kisebbségi intézmények fenntartása, támogatása, később re-vízió), illetve az ezt szolgáló, Budapesten kialakított intézményes kormányzati kereteket (elsősorban a Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központja és a Népies Irodalmi Társaság felépítését és tevékenységét). A támogatáspolitikai keretek mellett a gyakorlati ügyintézésbe is betekintést nyerhetünk: mire vonatkoztak a futárlevelek, hogyan lehetett támogatást kérni és azt hogyan ellenőrizték, mit kértek Erdélyből, miket javasoltak Budapestről stb.

A második témakör a romániai magyar kisebbségpolitikai stratégiákat mutatja be. Itt négy témakör kerül többé-kevésbé⁴ részletes tárgyalásra. Az elsőben tisztázódnak a kor politikai, területi irányzatai és törésvonalai, illetve bemutatásra kerül a politikai egység kérdése, ahogy az a korabeli nyilvánosságban és a gyakorlati politikában megjelenik. A második a kor pártpolitikai stratégiáit mutatja be. Itt három alternatíva fogalmazódott meg, akkor ezek közül lehetett választani, és az Országos Magyar Párt mind a hármat ki is próbálta: a román pártok fele érvényesíteni próbált paktumpolitika, a kisebbségi blokk létrehozása (elsősorban a német párttal), és végül, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy ezek nem vezetnek eredményre, az önálló magyar politizálás. Rövid időre adódott még egy negyedik lehetőség is, a királyi diktatúrán belül megszervezett Magyar Népközösség keretei között.

A harmadik témakör a társadalompolitikai stratégiák vázlatos bemutatása, az egyházi oktatástól a különböző egyesületekig és a sajtóig. Végül a negyedik a kor eszmei áramlataira vonatkozik. A szerző hármat emel ki ezek közül: a transzilvanizmust, a baloldali orientációt és a népszolgálatot. Érdekes módon a fasiszta, illetve nemzetiszocialista eszméket a kötet alig említi meg, holott az adott korban a jelentőségüket nehéz lenne eltúlozni.⁵ A „baloldali” ernyőfogalom használata (a precízebb kommunista, szociáldemokrata stb. helyett) viszont igen bölcsnek tűnik, hiszen sok esetben a vezetőket, hangadókat, a „politikából élőket” leszámítva a tagokat, szimpatizánsokat elsősorban az érdekelte, hogy valaki képviselje az érdekeiket, és nem az ideológiai árnyalatok vagy az aktuálpolitikai döntések, magyarázatok finomságai, a „pártvonal” és annak „öntudatos” követése. A népszolgálat forrásait tekintve négy elemet azonosít: az erdélyi karakterológiai vizsgálódásokat, az

---

4 Mert mások már tárgyalták.

5 Erre - bizonyos fokig - magyarázat, hogy a témakört már feldolgozta Horváth Sz. Ferenc. Lásd Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931-1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007. A szerző a náci, illetve fasiszta eszmék erdélyi terjedését igen alapos vizsgálat alá veti. De az illető eszmék erdélyi magyar (főként jobboldali, hiszen a baloldali eléggé ismert) bírálatával a történettudomány még adósunk.

egységes kisebbségi társadalomról vallott felfogást, a keresztényszociális nemzetszemléletet és a keresztény nemzetnevelési elveket.

A harmadik rész, amelynek a címe *Folyamatok*, tulajdonképpen a 20. századi erdélyi magyar elit politikai-közéleti szerepet játszó generációs csoportjait elemzi. (Vagyis a Forrás-nemzedékeket – például – nem tárgyalja.) A szerző célja ugyanis feltételezi, hogy az illető közösség elitjének a különböző önépítési stratégiákról kidolgozott elképzelései attól függenek, hogy a bel- és külpolitikai kontextus változásai, kihívásai hogyan hatottak egyes elitcsoportok szocializációjára, arra, ahogyan azok a problémákat és a megoldásokat megfogalmazták. A négy nagy korszak (1919–1940, 1940–1944, 1944–1989, illetve 1990 után) jellemző társadalmi, politikai, gazdasági változásainak a vázlatos bemutatása után leírja, milyen kérdéskörökön belül merültek fel belső viták: identitáspolitika, társadalompolitika és a pártpolitika stratégiai kérdései. Eszerint: a két világháború közötti időszak hat korszakra bontható, míg az államszocializmus háromra (1944–1953, 1953–1964, 1964–1989).

Az első generációt az 1918 előtt szocializálódott, de Erdélyben maradt regionális politikai elitek alkották. Az erdélyi magyar kisebbségpolitikát 1940-ig főként ők alakították. A harmincas években lépett színre a második generáció. Ők középiskolai tanulmányaikat már 1918 után, nem többségi-ként végezték, ismerték az állam nyelvét, közszellemét stb. Jellemzőiket Krammer Jenő nyomán a szerző öt pontban foglalja össze: *a.* számukra a nemzet nemcsak a történelmi osztályokat foglalja magában, hanem a parasztságot és a munkásságot is; *b.* nemzeti indíttatású szociális érzékenység: a 'nemzet megmaradása' nem valósítható meg a 'nép felemelése' nélkül; *c.* mindez önszerveződést, társadalmi és gazdasági programokat igényel; *d.* mivel a nemzeti autonómiák nem valósíthatók meg az adott keretekben, nemzeti összezárkózásra van szükség: saját társadalmi szervezet, oktatási rendszer, szövetkezeti mozgalom, elitképzés stb., mindez pedig nem a hatalom „ajándéka”, nem bizonyos jogi keretek automatikus eredménye, hanem a saját erőből megvalósult intézményes önszerveződés; *e.* a politikai ideológiák sokkal fontosabb szerepe a különböző elitcsoportok kialakulásában.

A harmadik generációt a szerző szerint a baloldaliság jellemzi, szocializációja pedig a harmincas-negyvenes évekre tehető. Természetesen az adott időszakban nem csak baloldali embereket „termelt ki” az erdélyi magyar társadalom. A baloldaliak azért kapnak kiemelt figyelmet, mert 1944 után hosszabb-rövidebb ideig ők kerültek vezető pozíciókba.

A negyedik generációba azok tartoznak, akik már az ötvenes-hatvanas években, az új rendszerben szocializálódtak, és a hatvanas évek második felében ők lettek a magyar érdekvérvényesítés legfontosabb személyiségei.

Például idetartozik a szerző szerint Gáll Ernő (bár ő korábban szocializálódott, és már a 40–50-es években is vezető beosztásban dolgozott, mint az *Igazság* főszerkesztője, illetve a Bolyai Egyetem rektorhelyettese), Domokos Géza, Király Károly, Sütő András stb. A kötetben tárgyalt utolsó generációs csoport a hatvanas évek végén, a hetvenes években szocializálódott. Ők azok, akik a hetvenes évek végén bekövetkezett kultúrpolitikai fordulat miatt már nem tudtak integrálódni a magyar intézményrendszerbe sem politikai, sem kulturális síkon. Közülük gyakorlatilag senki nem foglalt el jelentősebb, Bukarestben is súllyal bíró politikai funkciót. Szakmai, közéleti írásaik pedig kínosan kerültek a hivatalos kérdésfelvetéseket, a pártretorikát. Példaként megemlíthetők a Bretter György körül csoportosult szerzők, az Ellenpontok köre, a Limes-kör, a csíkszeredai Kulturális Antropológiai Munkacsoport, illetve a sepsiszentgyörgyi Tudományelméleti Kör.

A következő három alfejezet azt tárgyalja, hogy a különböző elit-, illetve generációs csoportok hogyan viszonyultak a kisebbségi magyar társadalom szervezéséhez, a többségi intézményrendszerhez, illetve Magyarországhoz. Az első generáció számára a kisebbségi társadalomhoz való viszony olyan problémákat vetett fel, mint a magyar egység (mennyiben tekinthető a magyarság részének, mennyire képviselhető a magyar zsidóság, illetve a munkásság?), a területi integráció (a Székelyföld, Kolozsvár és Partium érdekvényesítési konfliktusai), illetve mennyiben tud egy párt legitim módon képviselni egy kisebbséget: felülírhatják-e a pártpolitikai kompromisszumok a helyi magyar közösségek érdekeit? A második nemzedék számára a kulcsfogalmak már tágabbak, kevésbé kötődnek az aktuálpolitikai kérdésekhez: a „kisebbségi ember”, a „kisebbségi etika”, illetve a „kisebbségi társadalom”.

Ezzel kapcsolatban Sulyok István (a jobboldalon) az állami, nemzeti létre jogosult, zárt kisebbségi társadalom gondolatát fejtette ki, amelynek – közösségként – a legfőbb feladata gondoskodni tagjai igényeinek kielégítéséről. Ha viszont nem adatik meg neki, hogy „állami főhatalommal” rendelkezzen, akkor a szervezeti formáit a „társadalmi szervezkedés” kell, hogy létrehozza. Szerinte az így felfogott közösségnek azért kell nemzeti alapon szerveződnie, mert ezáltal egyrészt egységes és határozott választ adhat a kihívásokra, másrészt pedig kiiktathatja többségi nemzetállam által generált konfliktusokat (így például elejét veheti az osztályellentéteknek). Az egység kérdése fennmaradt ugyan, de újabb, fontos elemekkel egészült ki. A „nemzet” kifejezés mellett jelentős mértékben teret kapott (főként a baloldalon) a „nép”, amely célként, kötelességként tartalmazta a földművelők, a munkásság problémáinak, céljainak, értékeinek a beemelését a nemzeti-kisebbségi felfogásba. Ráadásul, a „nép” mellett a közéleti írásokban egyre

gyakoribbak, sőt, dominánssá váltak olyan kifejezések, mint „feladat”, „parancs”, „idő(k)”, „kor”, „sors”, „történelem”. Íme egy példa:

„A nemzet fogalma nagy átértékelésen esett át történelmünk folyamán, s ha valahol és valamikor idők parancsa az, hogy valóban a *nép-nemzetet* jelentse, úgy életparancs ez nálunk és most, kisebbségi sorsunkban.”⁶

Ennek megfelelően (bármelyik oldalon) a társadalomszervezés fő területei a nevelés (népnevelés, egy új értelmiségi középosztály megteremtése), illetve a gazdaság (elsősorban a szövetkezeti mozgalom).

A kötetben harmadik generációként bemutatott baloldali nemzedék számára a cél kettős volt: a „dolgozó rétegek” emancipálódása és a nemzeti egyenjogúság. A két fő irányzat (a szociáldemokraták és a kommunisták) közötti legfontosabb különbség az volt, hogy míg az előbbieket különálló kisebbségi intézményrendszerben gondolkoztak, a kommunisták többségbe integrált intézményekben képzelték el a hatékony kisebbségvédelmet, amely leszűkült a nyelvhasználatra, illetve az anyanyelvű szocialista kultúrára.

A hatvanas-hetvenes évek nemzedéke (amelyet a kötet vitatható módon baloldalinak nevez) a szocializmusban létrehozott, majd fokozatosan szűkített intézményes keretben foglalt el vezető pozíciókat. A kisebbségi lét problémái számukra már egyértelműen nem egy integrált keretben oldhatók meg, hanem egy különálló, minél nagyobb autonómiával rendelkező intézményrendszerben. A Ceaușescu-rendszernek a hetvenes évek elején bekövetkezett átalakulása után a kisebbségi „társadalomszervezés” leszűkült a kulturális életre, ez a vezetői nemzedék pedig 15-18 éven keresztül a korábban remélt expanzió helyett tulajdonképpen védekezésre, kármentésre kényszerült. Még akkor is, ha a folyóiratok és a *Kriterion* időnként kiadhattak új mellékleteket, sorozatokat. A lehetőségek szűkülése a nemzedék döntő többségénél a nemzeti-kisebbségi kérdések iránti fokozott érzékenységet hozta magával.

A kötetben tárgyalt utolsó nemzedék esetében társadalomszervezésről nem beszélhetünk (ha eltekintünk néhány intellektuális műhely kialakulásától, ahol baráti társaságok vitattak meg szakmai, illetve többé-kevésbé aktuális kérdéseket), és az elképzelések is kimerültek bizonyos két világháború között felvetődött problémák újragondolásában (pl. a Limes-körön belül a „Nem lehet”-vita), illetve egyes kulturális-nevelési kérdések újszerű tárgyalásában (folklorizmus, iskolai nevelés).

Az utolsó három alfejezet azt vizsgálja, hogy az erdélyi magyar elit az idők során hogyan viszonyult három külső tényezőhöz, jelesül a többségi

6 Kacsó Sándor: Kisebbségi jövőnk útja. In uő (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv*. Brassói Lapok, Brassó, 1937, 175–184.; 179. A recenzált kötetben az idézet a 491. oldalon található.

nemzethez, Magyarországhoz, és a nemzetközi folyamatokhoz. Az első a lojalitás és az integráció problémakörén belül fogalmazódott meg. Mindkettő pedig olyan témákhoz kapcsolódott, mint az autonómia (esetleg mint a lojalitás feltétele), a diszkrimináció (felszámolása), a demokrácia, az együttműködés a politikában (a „paktumpolitika”), a kisebbségi kérdés kivonása a politikából, revízió, intézményes integráció vagy különállás. Ami a Magyarországhoz való viszonyt illeti, úgy tűnik, ez érzelmileg végig intenzív volt, de a kapcsolatok intézményes kiépítettsége, sűrűsége jelentős mértékben változott. Míg ezek a kapcsolatok 1940-ig zavartalanul működhettek, 1945 után fokozatosan egyre inkább a központi (többségi) hatalom közvetítésével, beleegyezésével lehetett ezeket fenntartani. És azzal is számolnunk kell, hogy a budapesti kormányzat, a kihelyezett diplomaták ezt körülbelül a nyolcvanas évek második feléig tudomásul vették, és el is fogadták. Ez azzal is járt, hogy míg a két világháború közötti időszakban a magyar kormány (az „illetékes tényezők”) kívánságait illet Erdélyben is elfogadni (bár voltak esetek, amikor ezektől eltekintettek), addig 1945 után a magyarországi vélemények, javaslatok, tanácsok legfeljebb a kulturális életben találtak meghallgatásra. Mindezek ellenére (vagyis az 1945–1989 közötti magyar kormányok politikájától függetlenül), Trianontól a mai napig Magyarország az elsőrendű érzelmi, civilizációs, kulturális pólus, amely megfontolásra érdemes, és megszívlelendő gondolatokat, irányzatokat, színvonalat, magatartásmintákat, témákat nyújt az erdélyi magyarok számára. Ez akkor is igaz, ha felidézhetünk olyan időszakokat, amikor a magyarországi közélet, a társadalmi viselkedés normái nem számítottak követendő modellnek. Végül, a nemzetközi eszmei áramlatokhoz való viszonyt a szerző csak vázlatosan ismerteti, és inkább további kutatási ötleteket, területeket körvonalaz, hiszen a témakör történetét alig kutatták (a maximum féltucatnyi erdélyi szerző mellett két Németországban élő erdélyi kutatót kell föltétlenül kiemelnünk, K. Lengyel Zsoltot és Horváth Sz. Ferencet), így kutatási eredményeket is nehéz összefoglalni. Mindaddig több-kevesebb figyelemmel az autonómia kérdését, a nemzeti radikalizmust, a cionizmust, a marxizmust, a nemzeti szocializmust, illetve a liberalizmust (különösen annak totalitarizmus-kritikáját) vizsgálták.

A kötet erősségei

A kötet sikeresen egyensúlyoz a nagy, átfogó látkép és a kis, részletes elemzések között (általában). Az erdélyi magyar kisebbség történetírása – leszámítva például Mikó Imre 1941-es munkáját,⁷ amely egy lezártnak te-

⁷ Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918 december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Optimum Kiadó, Budapest, 1988.

kintett korszak mérlegét készíti el – elsősorban apró részletkérdésekre koncentrált: bizonyos események, helyzetek pontos leírása, anekdotaszerű elmesélése, visszaemlékezések, erkölcsi tanulságok megfogalmazása, példamutató döntések, tettek felmutatása stb. A nagyobb lélegzetű összefoglalóknak azonban ennél jóval többre van szüksége: rendszeres, következetes, szakszerű forrásfeltárásokra és azok feldolgozására. Ez a munka nagyjából 10–15 évvel ezelőtt kezdődött, amióta már nemcsak a magyarországi, hanem a romániai levéltárakban is szabadon lehet kutatni. A kötet szerzője azonban nemcsak ennek a munkának az eredményeit dolgozza fel, hanem kb. 25–30 éves kutatási tapasztalatait is. Ez nem kevés, ha belegondolunk, hogy ennyi idő alatt nemcsak számtalan tanulmányt írt, hanem sok más kutatónak a munkáját is szerkesztette, javította, támogatta, bátorította, vagy éppenséggel bírálta. Ez a kötet ennek a hatalmas anyagnak is az első összefoglalása, feldolgozása. A nagy összefoglalásokon, rendszerezéseken, osztályozásokon, korszakolásokon belül azonban megtalálható egyes (fontos, szemléletes) események aprólékos bemutatása, bizonyos helyzetek, döntések elemzése is. Ilyen például az udvarhelyi impériumváltás, a csucsai paktum vagy az Országos Magyar Párt belső válsága.

A könyv bővelkedik a jó megfigyelésekben, több olyan témát is kiemel, ismételi, ami akár további elemzésre sarkallhat, vagy iránymutató lehet. Itt most három példát említenék meg. Az első a nemzetpolitika és a magyarságpolitika megkülönböztetése. A magyarságpolitika Bárdi szerint szakpolitika: szakszerűen megfogalmazott közéleti kérdés, amelyre részletesen kidolgozott, gyakorlatias választ adunk. A hangsúly a pragmatizmuson, a helyes probléma-megfogalmazáson van, a gyakorlatiasan megfogalmazott munkaszakaszokon, illetve a konkrét eredményen. A nemzetpolitika (legalábbis a mai használata arra enged következtetni) viszont egy retorikai kifejezés, amely sokszor éppen azt hivatott palástolni, hogy a problémát nem akarják, vagy nem tudják megoldani. A nemzetpolitika tulajdonképpen pártpolitika, amely a kisebbségi kérdésben nem a megoldandó feladatot látja, hanem a politikai eszközt, amellyel valamilyen más politikai célt el lehet érni.

A második példa Mikó Imre egy mára már elfelejtett megjegyzéséhez kapcsolódik. Az 1920-as évek erdélyi magyar közéleti vitái közepette a közvélemény számára nem az volt a fontos, hogy kinek van „igaza”, hanem, hogy kinek a kezében van a hatalom. A „hétköznapi emberek” józan esze szerint ugyanis ezektől várhattak sikeresebb fellépést Bukaresttel szemben – függetlenül attól, hogy a belső politikai vitákban kinek volt meggyőzőbb a véleménye. Így például a magyar sérelmek hangoztatása sikeresebb volt a közéletben, mint a nemzetek közötti testvériség, megbékélés stb. ábrándja. Az utób-

bi ugyanis – bármily szépen hangzott – az adott politikai körülmények között gyakorlatilag kivitelezhetetlennek tűnt: semmilyen erre vonatkozó részletes gyakorlati elképzelés (szakpolitikák!) nem volt, és hiányzott az, ami a legfontosabb: a bizalom. (Nem mellesleg jórészt hiányoztak a partnerek is.)

A harmadik témát szintén Mikó Imre fogalmazta meg, amikor szembeállította a 'védekezés' és az 'építkezés' stratégiáját. Az előbbi szerinte a szokványos kisebbségpolitika, amely terepében, céljaiban, eszközeiben elsősorban politikai, kulcsszava pedig az 'egység'. Az 'építkezés' ezzel szemben a hangsúlyt a társadalomépítésre helyezi. Ezáltal, bár nem mond le a politikai eszközökről, legfontosabb céljaként az illető kisebbségi társadalom megszervezését fogalmazza meg. Az építkezés során viszont nem 'egységre', hanem 'teljességre' törekszik, vagyis az illető kisebbség teljes vertikumának az egybefogására.

2. Problémák

A célok

Tiszteletlenséggel határos felületesség lenne részünkről, ha úgy olvasnánk a könyvet, hogy nem vesszünk észre olyan állításokat, problémákat, amelyekkel vitába szállnánk. Az első kérdés: mennyiben teljesültek a kötet elején megfogalmazott célok? Mint korábban említettük, céljai egy részét a szerző két elhatárolódással fogalmazta meg. Egyrészt: nem a magyarság két világháború közötti történetét akarta megírni, hanem a működés modelljének az elemeit akarta összerakni. A könyvet elolvasva (egyes részeit többször) sem világos számomra, hogy ez mit jelent. Ennek az oka (eltekintve attól, hogy az olvasó képtelen rendesen összpontosítani) valószínűleg az, hogy a kötet rendkívül sűrű, tömény. Hihetetlen mennyiségű adat, név, esemény, dátum, szervezet, program jelenik meg a könyv hasábjain. A recenzens bevallja, hogy a könyvet olvasva döbbsent rá: tulajdonképpen ennek a kisebbségnek a története rendkívül gazdag, szellemi termékei van úgy, hogy egyenesen katartikusak, de ha nem, akkor is izgalmasabbak, autentikusabbak, mint a mai átlag. Kétségtelenül jó érzés, de a működés elemei ettől még nem lettek világosabbak.

Másrészt: a szerző kifejti, hogy nem a kisebbségi probléma kezelésének a módozatai érdeklik (azaz hogyan 'védekezik'), hanem a kisebbségi ön-szerveződés működése (hogyan 'építkezik'). Ennek a legfontosabb eredménye pedig egy önálló magyar politikai közösség kialakulása.⁸ A kötet végén

⁸ Ebből a szempontból kulcsfontosságú a 3. fejezet: Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban, 1923–1924.

azonban a recenzens úgy érezte, hogy tulajdonképpen nem egyszerűen egy önálló politikai osztály megjelenését kísérhette figyelemmel, hanem azt a folyamatot, amelynek során kialakul egy olyan politikai kultúra és osztály, amely mind Budapesttel, mind Bukaresttel jó viszonyt akar ápolni. Nem azért, mert a „népek testvériségét” tartja élete értelmének, hanem mert alkalmazkodik az adott politikai realitásokhoz, és így akar maximális előnyöket szerezni maga, illetve közössége számára. Viszont nagyon fontos, és abban a szerzőnek biztosan igaza van, hogy az 1920-as évek végére az erdélyi magyar elit tagjai tevékenységüket mint romániai magyar politizálást fogták fel, és nem mint a magyarországi politika itteni „folytatását”, „meghosszabbítását”.

A kötetnek egy másik, igen fontos célja az volt, hogy – bemutatva ugyan, de túllépve az elitek és az intézményesülések világán – feltárja a mindennapi élet átalakulásait is. Illetve, hogy a kis történetekből, a mindennapi cselekvések világából kiindulva magyarázza meg a nagyobb kisebbségtörténeti elbeszélést. Ez a megközelítés kétségtelenül szimpatikus. A gond az, hogy nem sikerült alkalmazni. És – mint a szerző is mondja máshol – egyelőre nem is sikerülhet, mert az erdélyi társadalomtörténeti kutatások még gyerekcipőben járnak. Még nagyon sok forrásfeldolgozásnak, összefoglalásnak kell elkészülnie ahhoz, hogy egy ilyen célnak megfelelhessünk, vagyis a mindennapi életet bele tudjuk foglalni egy átfogó társadalomkutatási munkába. Emiatt a szerző „abból főz, ami van”: ő is – egyelőre – az elitek köré koncentrál.

A tömörség

És ennek kapcsán fogalmazódik meg a kötet szemléletének, a szerző attitűdjének a kulcsa is: a cél nem a dekonstruálás,⁹ hanem annak a vizsgálata, hogy miként jön létre egy konstrukció, valamint ennek a rekonstruálása. Foucault segítségével világosabban fogalmazva: a vizsgálat célja nem a dekonstrukció, hanem a problematizálás. Vagyis az, ahogyan bizonyos dolgok (az adott helyzet, a viselkedés, a folyamatok) kérdésekké alakulnak; hogyan fogalmazódnak meg a problémák, és hogyan konstruálódnak a rájuk adott válaszok, vagyis hogyan vezetnek bizonyos problematizálások bizonyos válaszokhoz.¹⁰ Az eredmény ezen a téren sem „tökéletes”: néha ez

9 Ennek az a valószínű magyarázata, hogy magyar nyelvterületen a dekonstrukciót már nem is annyira a kritikai attitűddel azonosítják, hanem a cinikus, elvtelen relativizmussal.

10 A problematizálásról részletesebben lásd Foucault, Michel: *On Problematization. History of the Present*, 1988/4, 16–17. A problematizálás és a dekonstrukció közti

sikerül (lásd például Tătărescu támadását/barátkozását), máskor viszont a kötet túlságosan tömör, a „barátságosabb”, nyugodtabb tárgyalásmód jobb eredményhez vezetett volna. De az kétségtelen, hogy aki ezzel a témakörrel ebből a megközelítésből akar foglalkozni, rengeteg támpontot talál a kötetben.

A kötet vázát egy könnyen azonosítható grandiózus szerkezet adja, amely magában foglalná a 20. századi erdélyi magyar történelem legfontosabb momentumait, főként a kevésbé kutatott kérdésekre, illetve a friss kutatási eredményekre helyezve a hangsúlyt. Az eredmény: eddig kevésbé feltárt, tárgyalt szereplők, események, helyzetek kerülnek gyűjtőpontba, új értelmezések fogalmazódnak meg stb. Sok téma viszont csak jelzésszerűen jelenik meg, mert a kötet struktúrája úgy kívánta ugyan, de igazi feldolgozásról, vagy akár új eredmények bemutatásáról már nem beszélhetünk. A szerző csak jelzi, hogy kik foglalkoztak (vagy éppen foglalkoznak) egy bizonyos témakörrel, de a kutatási eredményekre legfeljebb utal, már nem elemzi őket.¹¹

Szintén a tömörséggel magyarázható, hogy sokszor (nem mindig!) az események, de főként a közéleti szereplők, az intézmények bemutatásában, leírásában nincsenek hangsúlyok. A kevésbé avatott olvasó számára nem mindig világos, hogy ki, milyen időszakban, miért volt fontos (vagy nem), és miben rejlett a fontossága, a reális súlya. Személyek vagy intézmények neveinek időnként olyan sűrű felsorolását kapjuk, hogy beleszédül az, aki nem foglalkozott legalább tíz évet az erdélyi közélet történetével. A szereplők bemutatása hiányzik vagy esetleges. Van úgy, hogy valakiről csak a kötet utolsó harmadában kapunk egy rövid bemutatást. Addig az illető csak egy név, akiről esetleg még megtudjuk, hogy pl. részt vett valamiben. (Ezt a problémát a kötet következő – remélhetőleg bővített – kiadásában föltétlenül meg kell oldani.) A „lineáris” vonalvezetéssel, hangsúlyok hiányával magyarázható az a meglepő helyzet, hogy olyan markáns személyiségeket, mint például Márton Áron, alig említ meg. (Annak ellenére, hogy a szerző

---

különbségről pedig lásd Foucault, Michel: *Polemics, Politics and Problematizations. An interview with Paul Rabinow*. In Rabinow, Paul (ed.): *Essential Works of Foucault*. Vol. 1 *Ethics: Subjectivity and Truth*. The New Press, New York, 1998, 111–119. Érdekes, hogy itt, élete utolsó interjújában, Foucault azt mondja, hogy munkássága során számára a cél nem a dekonstrukció volt, hanem a rekonstrukció.

- 11 Megint megemlítjük: a legszembeesőbb eset a náciizmus és a fasizmus erdélyi recepciója – még akkor is, ha ezek az ideológiai áramlatok nem tartoztak az erdélyi politikai gondolkodás fősodrába (jó lenne tudni, hogy miért!), és – mint már említettük – a rájuk vonatkozó kutatások is viszonylag ritkák.

maga is kulcsfontosságú szereplőnek tartja.) Hasonlóképpen az intézmények bemutatásánál valamivel részletesebben, esetleg néhány példával meg lehetett volna mutatni, hogy tulajdonképpen mivel is foglalkoztak, sikeresek voltak-e stb.

Kimaradt

A tömörség azonban nem magyarázza néhány igen fontos téma kimaradását. Vegyük például a társadalompolitika elemzését. A szerző szerint ennek két nagy része különíthető el: egyrészt a belső társadalom- és intézményépítés, másrészt pedig az ideológiák. Az utóbbi keretén belül részletes bemutatásra kerül a transzilvanizmus, a szociáldemokrácia (és a kommunizmus), illetve a népszolgálat. Ezzel kapcsolatban két megjegyzést tenénk. Egyrészt, a korban igen fontos ideológiák, világnézetek helyi adaptációi közül kimaradt, mint már utaltunk rá, a fasizmus és a nácizmus. Még furcsább a hivatásrendiség kimaradása. Az igaz, hogy (tudomásom szerint) manapság ennek az erdélyi elterjedését és adaptációját nem igazán kutatják, de az 1930-as években, a 40-es évek első felében rendkívül fontos szerepet játszott. Másrészt, mi a társadalompolitikáknak egy olyan megközelítését pártolnánk, amely elsősorban szakpolitikai és nem ideológiai. Emiatt mi ebben a részben szívesebben olvastunk volna részletesebben a szövetkezeti mozgalomról, illetve a különböző társadalmi, szociális, kulturális, tudományos, tudománynépszerűsítő szervezetekről. Az iskolarendszer vagy a szövetkezetek gyakorlati működtetésében a szociáldemokrácia, a nácizmus, vagy a transzilvanizmus ábrándjai semmilyen szerepet nem játszottak. Ha elvileg támogatták, akkor az szép tőlük, de attól még sem az iskolák minősége, sem a szövetkezetek hatékonysága nem nőtt. Teljesen más a helyzet azonban a népszolgálattal, amely szerintünk (akkor legalábbis) nem volt ideológia.¹² Pontosabb a szerző megfogalmazása, amikor egyfajta kulturális kódznak nevezi, amely rögzítette a kisebbség, az egyén, az elit helyét és szerepét az új állampolitikai berendezkedésben. Így pedig a fogalom használata lehetővé teszi, hogy a kisebbségi társadalom önszerveződését és működését jobban értelmezzük.

Mint már említettük, a nagy ívű összefoglalás feltétele a sok rész kutatás, illetve a részterületek összefoglalói. Ezek hiányában a szerzőnek sokszor nincs más választása, mint felsorolni a tárgyalandó alegységeket, de alaposan elemezni természetesen már nincs módja. Ezzel szembeül például ak-

12 Itt nincs most hely részletesebben taglalni ezt a kérdést, de ideológiává az 1970-es évek második felében megfogalmazott individualista bírálatok, és az erre megfogalmazott „népszolgálatos”, kommunitárius reakciók tettek.

kor, amikor – miután megállapítja, hogy a határon túli magyarok kisebbségi magyar társadalomként gondolnak magukra – azt elemzi, hogy mik ennek a társadalomnak az alrendszerei: politikai, egyházi szervezetek, a nyilvánosság intézményei, az önkormányzatok, a különböző egyesületek, az oktatási és kulturális intézmények. A probléma nemcsak az, hogy egyes szférák, például a gazdasági vagy a tudományos, kimaradtak, hanem az is, hogy a felsoroltakból csak a politikait és a nyilvánosságot tárgyalja (és ebből a nyilvánosság is csak egy oldal). Kétségtelen, hogy ez a rendszeres, szakszerű erdélyi kutatásoknak a hiányát mutatja. Szintén ezzel magyarázható két „fehér”, gyakorlatilag feltáratlan terület, amiről az erdélyi történet- és társadalomtudomány gyakorlatilag semmit nem írt. Az egyik a nemzetközi kapcsolatok, amiről a szerző azt állítja, hogy a magyar kutatások minimálisak. A másik viszont a szász és sváb társadalom-, gazdasági és kultúraszervezési mintákat illeti.

Mint láttuk, a tömörségnek és a hiányzó fontos témáknak valószínűleg az a magyarázata, hogy egyrészt a szerző elsősorban a saját kutatásait akarta bemutatni. Bármennyire szerteágazóak is ezek (az impériumváltástól az aktuális magyarságpolitikáig), mindent nem vizsgálhatott (egyforma alappossággal). Ez viszont esetlegessé tette, hogy mások kutatásait mennyire helyezte el a saját összefoglalásában. A megoldás egyszerű: a következő kiadás legyen legalább háromkötetes. Ugyanakkor viszont egyértelmű, hogy több alap kutatásra lenne szükség.

Ettől függetlenül hiányzik a kötetből két témakör, amiről tudjuk, hogy a szerzőt sokat foglalkoztatja, hiszen ő történeti tudás birtokában a jelen helyzetet is követi. Az egyik a helyzetek, döntések erkölcsi elemzése, megítélése. Van, amikor megemlíti őket, de a részletesebb taglalástól eltekint. Például Makkai Sándor *Magunk revíziója* kapcsán, amely a recenzens szerint a lojalitás, a helykeresés kérdésének mindeddig legszebb, legőszintébb vizsgálata az erdélyi irodalomban. Lehet, hogy egy történeti álláspont, amely okulva sok kortárs történész folyamatos erkölcsi prédikációiból és érzéketlen aktuálpolitikai vulgarizálásából azt a következtetést vonta le, hogy a morális kérdéseket a filozófusokra kell bízni. (Nem szabad.) Ezenkívül pedig hiányzik néhány nagyon fontos állítás, ami csak több évtized kutatásainak eredményeként szűrődik le, de amúgy valószínűleg kutathatatlan (nehezen kutatható) vagy bizonyíthatatlan. Álljon itt példaként az egyik. Szerinte az erdélyi politikai kultúrában mindenki tudatában van (volt?) annak, hogy mindenkinek megvan a maga igazsága: a magyaroknak is, a szászoknak is, a románoknak is stb.¹³ Még akkor is, ha azt nem tudják, vagy

---

13 A szerző szíves szóbeli közlése. Hát nem kár a jó meglátásokat elherdálni?

nem is akarhatják elfogadni, hiszen a reálpolitika szabályai, a hatalmi politizálás minden ilyen felismerést felülír. Arra viszont már utal a kötet, hogy az erdélyi történetekben az az érdekes, hogy az erdélyi politikai okosságnak ezt a tételét hogyan írja felül *a.* az a felismerés, hogy nem elvi, hanem hatalmi politikát kell folytatni, illetve *b.* a Budapestről központosító modern nemzetállam logikája (1940–44 között).

Végül megemlítenék két apró kérdést, amiben a szerzővel nem értünk egyet. Bárdi szerint Makkai Sándor még 1942-ben is azt vallotta, hogy a kisebbségi lét vállalhatatlan. A recenziens szerint itt félreértésről lehet szó. Abban az időben Makkai nem gondolhatta (vagy legalábbis nem írta volna le), hogy a románok számára a kisebbségi lét vállalhatatlan. Hanem azt, hogy egyéni jogaik lehetnek, de közösségek nem. Továbbá, hogy a magyar érdekek ellen semmilyen formában nem szervezhetik magukat. Vagyis: a bécsi döntés utáni Magyarországon a kisebbségi lét természetesen vállalható – de így.¹⁴ A másik vitatható állítás szerint a szocializmusban a nemzetiségi kérdés az internacionalista dogma szerint minden ország belügyének számított. Ez így igaz, de nem csak az internacionalista dogma szerint: emlékezzünk vissza, hogy mekkora vitát váltott ki a Szabad Európa Rádió szerkesztőségén belül az a kérdés, hogy az *Ellenpontok* című folyóirat ügyének a tárgyalására a magyar vagy a román szerkesztőség jogosult.

3. Ami megmaradt

És végül lássuk, hogy melyek azok a kérdések, amelyek tovább kísértének, miután becsuktuk a könyvet. A recenziens elsősorban azok a helyzetek, megoldási keretek, intézményes konstrukciók, értékek, döntések érdekelték az illető korszakból, amelyek hasonlítanak a maiakra, illetve az 1989 utániakra. Így válnak felismerhetővé a romániai magyar kisebbségi helyzet „állandói”; továbbá, hogy miben különbözik (miben jobb) a mai országos-nemzetközi kontextus a két világháború közöttitől; és végül, hogy mikor sikerült az erdélyi magyarságnak jobb megoldásokat találni a problémáira. Nem biztos, hogy a múltból elleshetünk jobb technikákat arra vonatkozóan, hogy miként oldjuk meg a mai problémákat. De a párhuzamok megfigyelése legalább abban segíthet, hogy körültekintőbben minősítsük a mai helyzeteket, döntéseket, szereplőket stb. A továbbiakban persze nem vállalkozhattunk egy átfogó katalógus és osztályozás összeállítására, hanem csak néhány szembeszökő példát fogunk vázlatosan bemutatni. (A kötet a pár-

¹⁴ Makkai Sándor: A nemzetiségi kérdés szabályozásának lelki feltételei. *Láthatár*, 1942. 10. sz., 226–228.

huzamosságokat nem emeli ki, de az egyes esetek részletes bemutatása a kötetben megtalálható.)

1. Integrálódás az országos (a „bukaresti”) politikai életbe.

Az erdélyi magyar közéletben 1989 után időnként markánsan jelentkezik az a nézet, amely szerint a magyar politikai elitnek úgy kell részt vennie a romániai (országos, parlamenti) politikai életben, hogy a feltételeket ő diktálja. Bizonyos kisebbségi kérdésekben – elsősorban az autonómiát illetően –, de akár „semlegesnek” tekinthető témák esetében is, mint például az, hogy csak makulátlan erkölcsű politikai szervezetekkel, politikusokkal lehetséges az együttműködés:¹⁵ a tárgyalás, az együttműködés alapvető feltételeit ő akarja megszabni. Ha ezek nem teljesülnek, akkor inkább vállalja, hogy a politikai élet periferiáján marad. Eszerint az apró lépések, a kompromisszumok árán kicsikart engedmények, az (akár ideiglenesen) normálisabb kisebbségi életfeltételek nem jelentenek semmit – elsősorban azért, mert amíg az elvi alapokat (elsősorban az autonómiát) a román hatalom nem biztosítja, addig minden eredmény erkölcstelen (mert elvtelen), illetve bizonytalan, visszavonható. Ráadásul, a román pártokkal való folyamatos egyeztetés, kompromisszumkeresés a magyar politikai értékek, elvek korrumpálásához, a politizálási gyakorlat balkanizálódásához vezetne. Az egyezkedések nem a demokratizálódást, a közélet erkölcsösebbé tételét segítik, hanem a „posztkommunista reflexek”, a „dümboviciai politizálás” kultúrájának fennmaradását biztosítják, illetve veszik át, és teszik elfogadhatóvá magyar közegben. Eszerint tehát magát a magyar politikai közéletet is korrumpálja, a magyar közösséget az erkölcstelen megoldások elfogadására tanítja.

A román, bukaresti politikai életbe való integrálódás, a kompromisszumok kérdése természetesen már rögtön 1919-ben felvetődött, és az erre vonatkozó elképzeléseket, politikai döntéseket a kötet igen részletesen bemutatja, korszakolja stb. A passzív rezisztencia igen rövid első időszaka után azonban fel sem vetődik a kérdés, hogy erkölcsi vagy másfajta elvi okokból abba kellene hagyni a román partnerekkel való egyeztetéseket, vagy akár ki kellene vonulni a parlamenti politizálásból. Ráadásul, a két világháború közötti időszakban minden magyar kormány erre buzdította az erdélyi magyar politikusokat, és szemlátomást nem érdekelte őket, hogy azok átveszik a „bukaresti tempót”, és hogy az erkölcstelenség fertőjében fetrengenek, ha úgy tárgyalnak a választói névjegyzékről, az iskolákról, a helyi problémák megoldásáról, hogy közben még nem valósult meg az autonómia. Álljon itt

¹⁵ Lásd például a román Szociáldemokrata Párttal való együttműködés teljes elutasítását, tekintettel arra, hogy az 1989 előtti Román Kommunista Párt utódjának tekintik.

például egy részlet azokból az 1921-es választási instrukciókból, amelyekkel Hory András bukaresti ügyvivőt látták el a miniszterelnök, Teleki Pál által vezetett Külügyminisztériumban. Eszerint a korábbi passzív rezisztencia nem vezetett semmilyen eredményre, hiszen arról a világ tudomást sem vett. Emiatt „*a magyarság politikai szervezkedése körül elfoglalandó álláspontot [az eredeti gépiratban kézzel besúrvva - BN] illetőleg alapelvül tűzöm ki, hogy főcélunk minél több parlamenti széknek megbízható [az eredeti gépiratban kézzel besúrvva - BN] magyar exponensek által való elfoglalása kell, hogy legyen*”.¹⁶ Hiszen a passzív rezisztencia akár oda is vezethetett volna, hogy a „magyar képviseletet” a román politikai elit szervezi meg a renegátok segítségével úgy, hogy támogatja a kijárásaikat a helyi ügyek megoldásában. Emiatt bármi áron el kellett érni azt, hogy a magyar kisebbséget egy vele sorsközösséget vállaló, hozzá lojális magyar elit képviselje. Ez a prioritás akkor, a magyar kormány és az erdélyi politikai elit számára minden kompromisszumot megért. Ennek fényében viszont elég érdekes lenne Teleki Pált, az akkori budapesti kormányokat általában, vagy Erdélyben például Gyárfás Elemért, Paál Árpádot, Grandpierre Emilt, Bernády Györgyöt, Jakabffy Elemért, az erdélyi arisztokrácia színe-javát „posztkommunista reflexekkel”, erkölcstelenséggel vádolni.

Az RMDSZ ún. „paktumpolitikáját” érik pragmatikusabb bírálatok is, miszerint rosszul tárgyal, nem mindig relevánsak a kérések, rosszak a prioritások, nem tudják betartatni a román felekkel stb. De ha összehasonlítjuk azzal, hogy milyen tárgyalásokat folytattak a két világháború között, akkor a (sokszor jogos) bírálatok jelentős árnyalásra szorulnak. Hiszen a jó tárgyalókészséget, az eredményességet illetően elég, ha megnézzük az 1923-as csucsai paktumot¹⁷, illetve a Tătărescuval folytatott 1924-es megegyezési tárgyalásokat.¹⁸ Igaz ugyan, hogy ezek a maiaknál gyengébb alkupozíciókban kerültek sorra, de az elérni kívánt eredmények (legalábbis egy részük) manapság bagatellizálhatók, egy sor kérdés megoldása még csak fel sem vetődött. Az elfogadott feltételek (egy része) viszont mai szemmel nézve igen kemény, gyakorlatilag vállalhatatlan.

2. Az egység kérdése.

Egy másik, nagy vitákat generáló probléma a kisebbségi képviselet belső konfliktusainak a megoldásaira vonatkozik. Az erdélyi magyar politikai elit 1989 után a vitákat a végsőig kiélezte, és nem ijedt meg a legradikálisabb lépéstől, a kisebbségi képviselet fragmentálásától sem. A két világháború

16 Bárdi: i. m. 117.

17 Uo. 114-128.

18 Uo. 128-142.

közötti időszakban hasonlóan éles belső vitáknak vagyunk tanúi.¹⁹ Voltak pártszakadások is, de ezek – a jelenből nézve legalábbis – sokkal kevésbé voltak relevánsak, mint manapság. Mindkét időszakban kulcsfontosságú hívó szó volt az „egység”, de a 20. század végén ez már nem tudta megállítani a centripetális erőket. A számos ok közül csak néhányat említünk meg (amelyekre a kötetben bőségesen kapunk adatot). Az egyik, talán a legfontosabb, hogy a két világháború közötti budapesti kormányok a leghatározottabban eltanácsolták az erdélyi kisebbségi eliteket a pártszakadástól. Tekintettel arra, hogy az illető korban a budapesti kormány álláspontja megkerülhetetlennek számított, az alternatív szervezetépités igen komoly politikai kockázatokkal járt. Ezzel ellentétben 1989 után, bizonyos időszakokban legalábbis, a pártszakadási törekvések mértékadó magyarországi politikai erők támogatását élvezték. Ezzel szorosan összefügg, hogy ennek a támogatásnak köszönhetően olyan politikai személyek (is) részesültek intézményes stb. támogatásban, akiknek a politikai műveltsége, jártassága, tehetsége, pragmatizmusa megkérdőjelezhető – és ezt a szavazók az elmúlt választások során megfelelőképpen értékelték is. Szintén a tapasztalattal, gyakorlatiassággal függ össze, hogy – a sajtóban dúló csatározások látszata ellenére – a felek általában képesek voltak kompromisszumokat kötni (nem győzzük hangsúlyozni, hogy sokszor a budapesti kormányok kifejezett nyomásának engedelmesskedve): a politikai vitákat az elit igyekezett szűk körű egyeztetéseken lefolytatni, és csak utána vitték őket a nyilvánosság elé. Nagyon fontos, hogy a döntések után a nyilvános vita tilos volt. (És az úriemberek ezt be is tartották.) A nyilvánosság nyomása ugyanis jelentősen megnehezítette volna a kompromisszum lehetőségét. Ők még tudták, hogy egy jó politikus a nyilvánosságot eszközként használja, és nem engedi, hogy az diktáljon neki. (Lásd a 4. pontot.)

3. *A politikai karantén és az arra adott válaszok.*

Az erdélyi magyar politikai képviselő 1990–1996 között belpolitikai karanténban volt. Mint emlékszünk, az 1996-os választások előtt még az ellenzéki koalícióban sem lehetett helye, hiszen ezzel a román párttömörülés komoly támadási felületet nyújtott volna. Hasonló helyzetben volt az Országos Magyar Párt is (nagyon rövid kihagyásokkal). Az egyetlen, kisebb-nagyobb eredményekhez vezető megoldást akkor is és most is a háttéralkuk, a kijáráások jelentették. Viszont úgy tűnik, a két világháború közötti időszakban a politikai elit realistább volt: tudomásul vették, hogy a magyar kisebbség helyzetének rendezésétől, annak tárgyalásától az egész román politikai

¹⁹ Lásd például az OMP vezetőválságára vonatkozó részt, 143–163.

elit elhatárolódik, emiatt viszont a „nagy megoldásokat”²⁰ (autonómiát, kisebbségi törvény stb.) nem használták politikai fegyverként a belmagyar politikai harcokban. A karantén hasonlóképpen érezhető külpolitikai téren is. Az OMSZ idejében, és ma is a megoldások közé tartozott a részvétel különböző kisebbségvédő nemzetközi szervezetek tevékenységében. Ez sem akkor, sem ma nem vezet semmilyen látványos, jelentős, kézzelfogható eredményhez – bár ki tudja, hogy enélkül mi lenne. Ami újdonság a korábbi helyzethez képest: Romániát felvették az Európai Unióba. Ez, illetve az RMDSZ jelenléte az unió parlamentjében korábban rendkívüli lehetőségnek tűnt. Ezek a remények egyelőre nem váltak be – talán majd egy elkövetkező konstellációban. Egy biztos: az erdélyi magyar kisebbség nem tudott „nemzetközi helyzetet” kikényszeríteni a maga javára sem akkor, sem most. Arra kényszerül, hogy akár évtizedekig várjon arra, hogy a számára kedvező nemzetközi csillagállás kialakuljon.

4. *A párt, a sajtó és a politika viszonya.*

Pont úgy, mint ma, a két világháború közötti időszakban is a sajtó az erdélyi magyar politikai pozíciók mentén oszlott meg. Természetesen akkor is, ha függetlennek nevezte magát, és a „nyilvánosság”, a „nép”, a „ráció”, a „nemzeti érdek”, az „elvek”, az „értékek”, tulajdonképpen bármi nevében bele akart szólni a politikai döntésekbe. De volt, amikor a válasz sem maradt el. Az OMP elnökválsága idején Gombos Benő (egy, a *Keleti Újságban* megjelent cikke reagálva), a következőket írja a *Brassói Lapokban*: az újságíró főlegesség akarja tenni a pártvezetést, hiszen ő „jelöl, csinál akiből akar elnököt, csinálja a közvéleményt és csinálhatna egyúttal a pártot [sic] is legalább papíron és ezáltal megtakaríthatnék a pártszervezés nagy és nehéz munkája és nagy költsége”.²¹ Nyilvánvaló, hogy a közéleti feladatok ellátásához szükséges munkamegosztást akkor is mindenki úgy értelmezte, ahogy akarta. És az a legegyszerűbb, hogyha a senki által meg nem választott újságíró²² által sugallt döntésért a megválasztott politikus felel.

5. *A kisebbségi párt ideológiája.*

A két világháború közötti időszakban a párt ideológiáját és a képviselni kívánt társadalmi rétegek közötti viszonyt sokkal komolyabban vették, mint manapság, amikor minden jelentősebb politikai formáció számára a tömeg-

---

20 Ami a radikális, fundamentális megoldásokat illeti, a román elit elhatárolódása folyamatos. De 1989 után sikerült hosszabban tartó együttműködési megállapodásokat kötni, és részben betartatni.

21 Lásd Bárdi: i. m. 157–158.

22 Az az érv, hogy az újság megvásárlása, a „kattintás” is szavazás, nem vehető komolyan.

pártosodás a cél. Számukra és választóik számára világos volt, hogy egy kisebbségi politikai szervezetnek nem egy, hanem minden társadalmi réteg érdekeit képviselnie kell. Sőt, még ennél is többet:

„Ne azt kérjük számon Erdély politikai képviselőitől, hogy részt vett-e ebben vagy abban a kormánybuktató akcióban, hogy csatlakozott-e vagy sem a diadalmasnak látszó korszellemhez, hanem azt, hogy hangot adott-e annak, ami Erdélyben fáj, hogy megtett-e mindent Erdélyben a magyar erő felfokozása érdekében? Mert ezen múlik – oh nem a kormányok, rendszerek, világnézetek, hanem ennél sokkal több – Erdély sorsa. [...] Ezért ne csodálkozzék senki rajtunk, ha a legnyomorultabb szórványgyermek jobban érdekel, mint a lehangosabb politikai nagyság, ha nem azzal törődünk, hogy a másik párt mit csinál, hanem azzal, hogy a másik nemzetiség mire készül, ha percemberek kísérletezéseibe nem társulunk be, hanem ott igyekszünk üstökön ragadni a sorsot, ahol érzük. Sohasem feledkezve meg arról, hogy Erdély ügyével az egyetemes és örökkévaló magyar ügyet szolgáljuk.”²³

Mikó Imre álláspontját ma akár antipolitikainak is nevezhetnénk. Van egy magasztos cél, és van egy közösség, amelynek ezt meg kell valósítania. A többi csak eszköz. Igaz, hogy ezt az újságcikket Mikó Imre 1944-ben írta, de az az elképzelés, hogy Erdély és a magyar kisebbség sorsa nem pártpolitikai kérdés, már 1940 előtt kialakult, és a bécsi döntés után ekként fogadtatta el magát Budapesten is. Ez a 20. század során fokozatosan függetlennedett, sajátos arculatot kialakító erdélyi magyar politizálás legfontosabb eleme.

6. A pártpolitika és a társadalomszervezés viszonya.

Az 1989 utáni erdélyi magyar politikai élet egyik legfontosabb, rendszeresen felvetődő kérdése az, hogy a magyar politikai szervezeteknek a politizálásra (érdekképviselet és -védelem, pártpolitika, parlamenti politizálás stb.) kell koncentrálniuk vagy a kisebbségi társadalomépítésre. Az RMDSZ-t érő egyik legsúlyosabb bírálat az, hogy kizárólag a pártpolitizálásra koncentrálnak, a társadalomépítést pedig szinte teljesen elhanyagolja. Érdekes módon így, ebben a formában a két világháború között nem vetődött fel a kérdés. Magától értetődő volt, hogy egy kisebbségi párt tevékenysége nem korlátozódhat a szokásos parlamenti, helyi politizálásra. Tudták, hogy nem engedhetik meg maguknak, hogy az OMP egy oligarchikus szervezetté váljon. A politikai érdekképviseletre azért van szükség, hogy az biztosítsa a társadalomépítés kereteit. Az utóbbi, a közösségnek a fennmaradása, sorsá-

23 Bárdi: i. m. 178.

nak a jobbulása az elsődleges cél. És semmiféleképpen nem eszköz politikai ambíciók kiélésére. Csak egy példa: nem véletlen, hogy az Erdélyi Gazdasági Egyesület vezetői mindig az OMP legmagasabb vezetéséhez tartoztak. Bethlen György (1931–1936 között) és Teleki Béla (1942–1944 között) pedig egyszerre voltak az EGE és az OMP elnökei.

Álljon itt végezetül egy rövid idézet Teleki Béla egyik 1943-as cikkéből (a recenzens kedvence):

„Erdélyben nem a politizálás a fontos, hanem az építés, a magyarság megerősítése. Igenis büszkék vagyunk arra, hogy Erdélyben depolitizáltuk a tömegeket, hogy politikai nyugalmat teremtettünk. Pártunkat magát sem fogtuk fel a napi értelemben vett politikai pártnak, hanem magyar munkaközösségnek.”²⁴

Összegzésként azt a következtetést vonhatjuk le, hogy *a.* az autonómia kétségtelenül a legfontosabb politikai célkitűzés, *b.* de nem szükséges, és tulajdonképpen nem is elégséges kerete a társadalomszervezésnek. A két világháború közötti időszak arra mutat rá, hogy autonómia nélkül sokkal nehezebb bel- és külföldi kontextusban sikerült a mainál sokkal eredményesebb társadalomszervezést végezni. Az autonómia nem feltétele a társadalomszervezésnek. De a társadalomszervezés feltétele az autonómiának.

---

24 Uo. 174–175.